На третю осінь

Василь Шкляр

I

На днях я мав іти в армію і, хоч як кортіло на гульки, заходився порати вдома чоловічу роботу, щоб мамі самій не велося сутужно (наш тато помер від старого поранення, ми жили вдвох). Підправив хлівець, нарубав хуру дров, полагодив огорожу, се, те, й нарешті випросив у бригадира Опелата пару коней з гарбою, щоб привезти із лісу сіно. Я його накосив ще влітку і склав у копички на луках біля Топилки.

Осінній день видався теплим, ясним, і на душі теж було світло і чисто. Коні йшли весело, без батога; сидячи на гарбі, я вбирав очима наші тихі поля, кожен горбик і виярок, найменше дерево й кущик — прощався із ними, але прощався без суму, а з якоюсь дивною радістю, начеб уперше побачив, яке тут все любе та гарне, і тішився з того.

На крутий узвіз коні спинались натужно; я подумав, що треба підшукати у лісі якогось дрючка на гальмо, бо спускатись назад із повного гарбою доведеться ще важче. Ножівку прихопив, то щось зріжу.

З вершечка узвозу побачив копички: на тлі позолоченого березняка вони скидалися на маленькі курені.

Я вирішив трохи пройтися лісом, поки коні пожують сінця, а заодно й спиляти щось на гальмо. Дерева світилися жовтим листям, губили його на землю, як сонячних зайчиків, і щось шепотіли покірне, ласкаве, мирне. Пахло опеньками, хоч вони ще й не випнулись — видно, дихали з-під землі своїми корінцями, набиралися сил, щоб визирнути на цей світ крізь пріле злежане листя.

Над просікою я побачив два голих-голісіньких деревця й одразу дібрав, що їх роздягла не осінь, а підточила якась хвороба. То були берестки, два однакових бересточки. На гальмо затовсті, вони більше підходили на стовпчики для огорожі, і я згадав, що наш тин тримається на трухлявих, от-от упаде.

Ножівка, як на таке дерево, була малувата, зате гостра, і десь за півгодини берестки вже лежали двома колодками на землі. Я розпиляв кожну надвоє і переніс у гарбу, а зверху накидав гору сіна, втрамбував його, вимостив собі кубельце й поволеньки рушив до села. Їду собі на м'якому, як пан, гіркуватий запах сіна лоскоче у носі, сонце не пече, а лащить мені обличчя, у бровах плутається павутина...

І раптом тенькнуло серце. На горі перед узвозом стояв чоловік, і я швидше здогадався, ніж упізнав у ньому мого рідного дядька Демурку. Якби уздрів самого чорта, то так не злякався б, а тут... Тут треба знати дядька Демурку.

Скільки його пам'ятаю, він працював лісником, і горе було тому, хто наважиться винести з лісу бодай дубчика. Худий, цибатий, трохи зігнутий, у свої п'ятдесят літ він був легший на ногу за оленя і не з'являвся, а виростав з-під землі то там, то сям, ніхто не втікав од його метких всевидющих очей. І коли ти вже попався на гарячому, то не

проси, не моли дядька Демурку, не обіцяй йому не те, що могорича, а й золотих гір, бо не поможе.

Колись, як був я ще пастушком, забігла наша корова в посадку, скубнула молоденького дубочка, і тут де не взявся дядько, дістав із спідньої кишені блокнотика, записав моє прізвище (воно таке ж, як і в нього) і привселюдно оголосив, що штрафує на двадцять карбованців. "Нехай мати готує гроші, щоб знала, як ростити гуляку!" — кричав дядько, і чужі люди дивувалися: "От тобі й родич. Бачили такого?"

А ввечері мама пішла просити його. "Порядок є порядок,— сказав дядько.— Я вас пошкодую, а що мені люди скажуть, га? Як я їм в очі дивитимусь, га? Скажуть, ти до своїх так, а до нас он як. Е ні, не буде такого. Якщо навіть жінку свою, чуєш? — жінку свою, Варку, застукаю з краденим — оддам під суд. Тіки загуде!"

Будучи лісником, міг би жити, як вареник у маслі, та де там! Ні хати путньої, ні коло хати. Куфайка на ньому така, що тільки на городнє опудало й годиться...

Ось чому душа моя опинилася в п'ятах, коли угледів дядька Демурку. Беросточки... Невже запримітив, як я їх зрізував?

Коні йшли ліниво, мовби теж сахалися цієї зустрічі (чи то я притримував віжки?), але він стояв, як укопаний, і ждав. Ось уже близько, вітерець доносить до мене димок од його самокрутки, бачу, як примружились пташині дядькові очі.

— Виріс помічник матері! — гукає він бадьоренько, і в душі зажевріло: не бачив, пронесло.

— Сідайте, підвезу! — кажу весело, хоч воно аж ніяк не весело.

— Та ні, коням і так важко, а ще з гори. Правуй уже сам, Баню.

І по тому, як він вимовив оте "Баню", я здогадався, що нічого не запримітив. Так міг сказати це слово тільки рідний дядько, татів брат.

Він іде поруч з гарбою, і там, де починається узвіз, я зупиняю коней, наважуюсь подати йому дрючка, якого прихопив у лісі.

— Дя! Вставте у колесо гальмо.

— Потроху, бачу, набираєшся розуму.— Він схиляється біля колеса, шарудить дрючком і нарешті каже: — Рушай.

Гарба однак напирає на коней, вони, задерши голови, насилу її стримують.

— На себе! Віжки на себе! — кричить дядько, не відстаючи ні на крок.

Дишля водить то в той бік, то в той,— дуже вже крутий цей узвіз,— раптом коні не витримують і біжать, дрібно перебираючи ногами. Десь узявся камінець, потрапив якраз під колесо, гарбу гойднуло набік, але, на щастя, вона не перекинулась, тільки насподі, під сіном, глухо заторохтіли берестові колодки... У мене знов тьохнуло серце, я побачив, як нашорошив вуха дядько Демурка, як блиснули його очі.

Коли гарба з'їхала на рівне, він витяг із колеса гальмо і, подаючи його, так остудив мене поглядом, що тіло взялося сиротами.

— То сідайте підвезу,— промимрив.

— Та ні, їдь уже сам,— відмовився дядько. А "Баню" не сказав.

Я прицмокнув на коней і швидко повіз до села своє сіно. У гарбі — сіно, а на душі —

камінь.

II

Про те, щоб ті стовпчики відразу пустити в діло, не було й думки — довелося заховати їх на горище в повітці, бо якщо вже дядько Демурка почув щось нечисте, то стережись. Хай-повернуся з армії, усе забудеться, тоді їм знайдеться місце. Отак міркую собі, аж гульк — дядько стоїть коло двору. Зіперся грудьми на ветхі ворота й пасе мене очима.

— То це ти, Баню, в армію скоро? — питає.

— Через три дні,— кажу,— приходьте у п'ятницю випроводжати.

— Прийду, аякже. Це таке, що треба. А мати ж як, сама буде, чи що? — допитується, наче й так не ясно, що мама зі мною не поїде.

— Сама,— кажу.

— Важко буде одній.

— Важко, а що поробиш?

— Та ти, я бачу, хазяйнуєш нівроку. Навіть сіна запас.

— Аякже!

— І тинок, бачу, полагодив, тіки тре' було, Баню, стовпчики поміняти, бо лати нові набив, а тин хилитається.

— Дерева нема на стовпи.

— Тре' було виписати в конторі. Ти що, порядку не знаєш?

— Так тож тре' було,— зітхаю.

— От бач, грамотний, а як до діла...— бурмоче дядько під ніс і йде собі далі, а за ним снуються сизі хмаринки диму.

І настав той день, коли у нас на подвір'ї зібралося повно людей. Зійшлися всі родичі, сусіди, хлопці й дівчата, заграла на весь куток гармошка, загупав на всеньке село бубон. То мене випроводжали в армію. Гості співали до хрипу, танцювали, аж курява вставала, перекрикували одне одного, і тільки мама витирала червоні очі краєчками хустки, запнутої низенько над очима "дзьобиком", і нервово смикала за той дзьобик, насуваючи хустку ще нижче.

— Ну, мамо, чого ви? Не на війну ні іду.

Від тих слів їй не легшало. Мама обіймала мене за плечі, намагалася щось говорити, однак тільки зітхала:

"Ох, Ваню, синочку..."

Я розумів її, знав, що вона зараз думає про мене, й про тата, і про свою самотність; в той день хотілося бути весь час із нею, втішати, поправляти на мамі хустку (мені завжди це чомусь дуже подобалося), базікати всякі дурниці, аби лиш веселі.

Однак люди по черзі одривали мене від мами, казали напутні слова — хто щиро, а хто й так, задля годиться,— і десь тоді підійшов дядько Демурка, у старій гімнастерці з підшитим перкалевим комірцем і зовсім тверезий (йому не можна звикати до чарки, казав, бо така робота), але очі були чимось затуманені, під тісним комірцем гімнастерки важко ходив гострий борлак:

— Дивись, щоб скрізь там порядок був, Ваню. Не забувай, чийого ти роду. Щоб усе... як штик. Зверху ти герой. Ех, якби тато устав та побачив...— І раптом дядько Демурка заплакав,— це було так несподівано, що й мені щось давке підкотилось до горла,— він по-дитячому витер кулаком очі, задимів самокруткою.

До району їхали тільки найближчі родичі, і дядько Демурка теж виліз на кузов машини. Дорогою він мовчав, не встрявав у балачку й словом, був сам у собі, але я відчував, що він хоче сказати щось дуже важливе, те, що може сказати лише рідний дядько племінникові, у якого немає батька. Проте зволікав із тими словами до останньої миті, наче хотів, щоб вони таки запам'яталися найдужче.

І вже біля зірчастих воріт військкомату, коли мама припала до моїх грудей і не могла відірватися, дядько Демурка раптом поклав мені на плече руку, а потім одвів убік, поцілував три рази і, якось змінившись в очах, сказав:

— То це все добре, Ваню. Я знаю, ти славний хлопець. Але скажи мені, Ваню, чи то не ти два беріточки зрізав у Топилці?..

Дядько благально дивився мені в лице, і, боячись завдати йому болю, я перепитав здивовано:

— Беріточки? Які беріточки?..

Він тяжко зітхнув і промовчав.

Коли я пішов за зірчасті ворота і вже звідти озирнувся на маму, побачив коло неї і дядька Демурку.

Стиснувши тремтячі губи, він сумно дивився мені услід.

III

Наче б і довго тяглися на службі дні, а два роки збігли, мов день, і от я в парадній формі — як з голки — поспішаю рідною вуличкою додому. Ще здалеку бачу, що в нас на подвір'ї дід Каламацький смалить кабанчика (бідна мама, як вона ждала цього дня!), поправляю кашкета, ремінь, чіткіше ставлю ногу. Чую, дід Каламацький щось гукає у хату, і вже не витримую, біжу, розмахуючи чемоданом, як іграшкою. Ще мить — і назустріч летить мама (хустинка запнута "дзьобиком"), розкинула руки, сміється, а сльози котяться з очей, і нема їм зупину.

— Ваню! Ваню...

Того дня увечері знову була повна хата гостей, мама не відходила від плити, тільки раз по раз підбігала до мене, боязко торкалася рук, лиця, куйовдила чуприну, мовби хотіла переконатися, що це таки я, не сон.

Прийшов і дядько Демурка із тіткою Варкою — теж у гімнастерці, старенькій, але з новим перкалевим комірцем, тричі поцілував мене, поторсав за плече: "Геройський хлопець ти, Ваню, куди там!"

А після щедрого застілля ми з ним вийшли надвір покурити (я — фільтр, він — своє чортове насіння). Стояли на ганку в сутінках,— загусав ранній осінній вечір,— дядько довго розпитував, як мені служилося, скільки мав нарядів, про нагороди й грамоти, дуже зрадів, коли я показав свою карточку біля розгорнутого прапора частини, а ще дужче тішився з того, що племінник, як і він колись, дослужився до старшого

сержанта.

— Так і треба,— казав дядько.— У нашому селі тільки Роня прийшов без личок, то, бач,— з нього і тут нема толку.

Стали виходити на ганок чоловіки. Вже веселенькі, вони й собі підкидали слово-друге, як воно колись служилося, хто і в яких військах був, чим командував. Лише Роня, чоловічок миршавий, розхристаний, на ньому все наопашки, затято дивився з-під лоба й казав, що не обмовиться й натяком про свою службу, бо був у секретних військах.

— Підписку давав! — стукав себе у груди.— Двадцять п'ять лєт мовчатиму, а вам ні гу-гу! — уже кричав захмелілий, хоч у Роні ніхто нічого не випитував.— Хіба що Вані скажу, він не такий, як ви! — злився, що на нього дивилися насмішкувато, з недовірою.— Ходімо, Ваню, побалакаємо,— смикав мене за лікоть, але тут утрутився дядько Демурка, сказав, що побрехеньки нікому не потрібні і взагалі, щоб дали йому спокійно побалакати з племінником.

Ми з дядьком одійшли подалі від ганку. Сюди не падало з вікон світло, говорили у темряві, я бачив його обличчя лише тоді, коли він затягувався,— у червоних відблисках цигарки.

— То що ти надумав робити далі? — спитав він.

— Та що, сяду на трактора. Після танка до важелів не звикати.

— Це добре.

Потім дядько Демурка притих, довго мовчав, і раптом я всім тілом відчув на собі його погляд.

— Це добре, Ваню,— повторив він ще раз.— Все добре… От тільки бересточків у Топилці нема… Зостался два пеньочки. Чуєш, пеньочки зостался… два.